

Piotr Niczyporuk

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: p.niczyporuk@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2240-0959

DOI: 10.15290/mhi.2018.17.02.16

Piotr Kołodko

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: p.kolodko@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0002-3267-4128

DOI: 10.15290/mhi.2018.17.02.16

Konrad Tomasz Tadajczyk

Uniwersytet Łódzki
e-mail: asterios@o2.pl

ORCID: 0000-0002-2487-8163

DOI: 10.15290/mhi.2018.17.02.16

Edykt cesarza Hadriana o oliwie¹

ABSTRAKT

Cesarz Hadrian był znany ze swych sympatii do kultury greckiej. Wyrazem tego była chociażby kwestia regulacji sprzedaży ryb w Attyce. Jednakże szczególną atencją cesarz darzył Ateny i zdecydował się wydać konstytucję cesarską (*edictum*) regulującą kwestię handlu oliwą. Dokument zachował się na zachodniej bramie forum rzymskiego, lecz w kilku miejscach zawiera luki w tekście uniemożliwiające jego pełną analizę. Zachowane przepisy pozwalają ukazać sens regulacji cesarza Hadriana.

¹ Za podstawę przy opracowaniu dokumentu przyjęto edycję i rekonstrukcję tekstu zaproponowaną przez: G. Purpura, *Le costituzioni imperiali nei papiri e nelle epigrafi. Elenico. Edictum Hadriani de re olearia*, [w:] *Revisione ed integrazione dei Fontes Iuris Romani Anteiustiniani (FIRA). Studi preparatori*, I, *Leges*, a cura di G. Purpura, Torino 2012, s. 599-623.

Pierwszoplanową kwestią była problematyka regulacji sprzedaży oliwy i jej dostaw do Aten, z jednoczesnym wskazaniem sankcji karnych i procedury przed wymiarem sprawiedliwości w przypadku naruszenia postanowień *edictum of Hadriani de re olearia*.

ABSTRACT

The Emperor Hadrian's edict on the oil

Emperor Hadrian was known for his sympathy for Greek culture. As a result of this he passed a statute regulating the sale of fish in Attica. However, the Emperor paid particular attention to Athens and decided to pass an imperial constitution (*edictum*) regulating the oil trade. The document has been preserved on the western gate of the Roman forum, but in a few places it contains gaps in the text that unleash its full analysis. The preserved regulation allows to show the sense of Emperor Hadrian's market policy. The main issue was to regulate the sale of oil and its supplies to Athens, with simultaneous indication of crimes and penalties as well as the procedure before the administration of justice in the event of violation of the provisions of the *edictum Hadriani de re olearia*.

Słowa kluczowe: cesarz, Hadrian, edykt, Ateny, oliwa

Key words: emperor, Hadrian, edict, Athens, oil

W Atenach w stolicy Grecji znajduje się rzymska Agora (forum rzymskie), starożytny rynek miejski z okresu panowania rzymskiego². Forum położone jest przy północnym stoku Akropolu, w odległości około 150 m na wschód od Agory greckiej³. Zostało ono oddane do użytku około 10 roku p.n.e., za panowania cesarza Augusta⁴ i było jedną z pierwszych inwestycji wybudowanych po podboju Aten przez Rzymian⁵. Powstanie forum rzymskiego było uzasadnione względami praktycznymi, gdyż Agora grecka⁶, przestała pełnić swoją dotychczasową funkcję i miastu potrzebny był nowy plac centralny⁷. Agora rzymska

² S. Parnicki-Pudelko, *Agora: geneza i rozwój rynku greckiego*, Wrocław 1957, s. 131.

³ M. Iozzo, *Sztuka i historia Grecji*, Łódź 1999, s. 18.

⁴ *Encyclopedia of the History of Classical Archaeology*, red. N. Thomson de Grummond, London 1996, s. 968-969.

⁵ S. Parnicki-Pudelko, *Budownictwo starożytnej Grecji w okresach archaicznego do rzymskiego*, Wrocław 1962, s. 221 i nast.

⁶ R.E. Wycherley, *Pausanias in the Agora of Athens*, „Greek, Roman, and Byzantine Studies” 1959, nr 2, s. 24.

⁷ H.A. Thompson, R. E. Wycherley, *The agora of Athens: the history, shape and uses of an ancient city center*, Princeton 1972, s. 171 i nast.

miała więc zdecydowanie charakter komercyjny, jako miejsce przeznaczone dla prowadzenia działalności handlowej⁸. Forum rzymskie miało postać prostokątnego placu, otoczonego portykami, w których znajdowały się sklepy i kantory⁹. Na jego teren wchodziło się przez dwie monumentalne bramy, zlokalizowane po jego wschodniej i zachodniej stronie¹⁰. Na bramie zachodniej zachowały się dwie inskrypcje, z których jedna to dedykacja cesarza Augusta skierowana do bogini Ateny¹¹. Druga z inskrypcji to *Edictum Hadriani de re olearia* – konstytucja cesarza Hadriana, dotycząca handlu oliwą¹². Do forum przylegają dwie budowle wzniesione w czasach rzymskich: Wieża Wiatrów oraz biblioteka ufundowana przez cesarza Hadriana¹³.

Do najważniejszych źródeł prawa w okresie pryncypatu zaliczono konstytucje cesarskie (*constitutiones principum*), nazywane czasami również *sacrae constitutiones*¹⁴. Wśród nich istotne miejsce zajmowały *edicta*, wydawane przez cesarza na mocy przysługującego mu *ius edicendi*¹⁵. Hadrian był energicznym prawodawcą i korzystał z tej formy konstytucji cesarskich. Ponadto II w. n.e. to najbardziej twórczy okres w działalności jurysprudenckiej rzymskiej, stąd też nie dziwi prawotwórcza działalność cesarza¹⁶. Hadrian wydał około 200 *constitutiones*¹⁷, jednakże rzadko posługiwał się edyktami¹⁸. Ta ostatnia forma konstytucji

⁸ Ch.P. Dickenson, *On the Agora: The Evolution of a Public Space in Hellenistic and Roman Greece* (c. 323 BC – 267 AD), Leiden and Boston 2016, s. 171 i nast.

⁹ M.C. Hoff, *The Roman Agora at Athens* (Diss. Boston 1988), passim; idem *The Early History of the Roman Agora in Athens*, [w:] *The Greek Renaissance in the Roman Empire*, red. S. Walker, A. Cameron, London 1989, s. 1 i nast.; S. I. Rotroff, J.H. Oakley, *Debris from a Public Dining Place in the Athenian Agora*, Princeton 1992, s. 3 i nast.

¹⁰ Ch.P. Dickenson, op. cit., s. 352.

¹¹ *Encyclopedia of the History of Classical...*, s. 968-969. O inskrypcjach zob. B. Dean Meritt, *Inscriptions from the Athenian Agora*, Princeton 1966, passim.

¹² *Edictum Hadriani de re olearia* – cytuje G. Purpura, op. cit., pod nr. 161, s. 333. O *edictum Hadriani de re olearia* zob. P. Domingo, *La ley olearia de Adriano: la democracia ateniense y el imperialismo romano*, „Gerión” 1992, nr 10, s. 171-180; G. Purpura, op. cit., s. 599-623; R. Rovira-Guardiola, *Reshaping the Empire: Hadrian's Economic Policy*, [w:] *Hadrian. Arts, Politics and Economy*, red. T. Opper, London 2013, s. 122 i nast.

¹³ Ch.P. Dickenson, op. cit., s. 374.

¹⁴ T. Dydyński, *Cesarz Hadrian. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1899, s. 141.

¹⁵ G. 1, 5; D. 1, 2, 6 (Ulp.). O pracy kancelarii cesarskiej pisał K. Kłodziński, *Udział sekretarzy ab epistulis i a libellis w procesie tworzenia reskryptów cesarskich*, „Studia Juridica Toruniensia” 2011, nr 8, s. 48-67; a także w obszerniejszej pracy: *Officia maxima et principes officiorum*, *Problematyka badań nad kancelarią cesarską okresu pryncypatu na przykładzie sekretariatu 'a memoria'*, Kraków 2012, s. 251.

¹⁶ F. Casavola, *Giuristi adrianei*, Roma 2011, s. 7 i nast.

¹⁷ G. Gualandi, *Legislazione Imperiale e Giurisprudenza*, Milano 1963, s. 25 i nast. O prawotwórczej działalności cesarza Hadriana pisali: B. D'Orgeval, *L'empereur Hadrien. Oeuvre l'égislative et administrative*, Paris 1950, s. 317 i nast.; A. R. Birley, *Hadrian. Cesarz niestrudzony*, przekł. R. Wiśniewski, Warszawa 2002, s. 168 i nast.; K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006, s. 15.

¹⁸ T. Dydyński, op. cit., s. 143.

cesarskiej dotyczyła różnych gałęzi administracji, spraw fiskalnych, budownictwa, czy zaopatrzenia w wodę mieszkańców. Jedną z takich właśnie *constitutiones principum* jest wydane w latach 124/125 przez cesarza Hadriana *edictum de re olearia*¹⁹.

Edictum Hadriani de re olearia

- Κε(φά)λαια νο(μο)θε(σίας) Ἄδριανοῦ.
 Οἱ τὸ ἔλαιον γεωργοῦντες τὸ τρίτον
 καταφερέτωσαν, ἢ τὸ ὄγδοον οἱ τὰ
 Ἰππάρχου χωρία τὰ ὑπὸ τοῦ φίσκου
 5 πραθέντα κεκτημένοι · μόνα γὰρ ἐ-
 κεῖνα τὸ δίκαιον τοῦτο ἔχει · καταφε-
 [δημοσίας χρεία]ς · ἀπογραφέσθω-
 [σαν δὲ λόγον τῆς] συνκομιδῆς πρὸ[ς]
 [τοὺς ἐλαιώνας κα]ὶ τὸν κήρυκα δύο
 [ἀντίγραφα παραδ]ιδόντες καὶ τὸ
 15 [ἕτερον ἀπολαμβά]νοντες ὑπογρα-
 φέν · ἢ δὲ ἀπ[ογραφ]ῆ ἔστω μετὰ ὄρκου
 καὶ πόσον συνεκόμισεν τὸ πᾶν,
 καὶ ὅτι διὰ δούλου τοῦδε ἢ ἀπελευ-
 θέρου τοῦδε, ἐὰν δὲ πωλήσῃ τὸν
 20 καρπὸν ὁ δεσπότης τοῦ χωρίου ἢ ὁ
 γεωργὸς ἢ ὁ καρπώνης. ἀπογραφέ-
 σθω δὲ πρὸς τοὺς αὐτοὺς καὶ ὁ ἐπ' ἐξα-
 γωγῆ πιπράσκων, πόσον πιπράσκει
 καὶ τίνοι καὶ ποῦ ὄρμ[ε]ῖ τὸ [π]λοῖον. ὁ δ[ὲ]
 25 ἀπογραφῆς χωρὶς π[ωλήσα]ς ἐπ' ἐξα-
 γωγῆ, κἂν ὁ ὄφειλεν ἢ κα[τενηνοχῶς]
 τῆ πόλει, στερέσθω τοῦ πραθ[έντος].

¹⁹ G. Purpura, op. cit., s. 599-623. Autor ten od wielu lat prowadzi badania w kierunku uzupełnienia FIRA o nowe fragmenty źródeł prawnych – zob. G. Purpura, *I papiri e le fonti giuridiche pregiustiniane*, [w:] *Ravenna capitale: permanenze del mondo giuridico romano in Occidente nei secoli V-VIII: instrumenta, civitates, collegia, studium iuris*, red. G. Bassanelli Sommariva, S. Tarozzi, P. Biavaschi, Santarcangelo di Romagna 2014, s. 141-149

ὁ δὲ ψευδεῖς ἀπογραφὰς ποιησά[μενος]
 ἢ τὰς περὶ τῆς συνκομιδῆς [ἢ τ]ὰ[ς περὶ]
 30 τῆς ἐξαγωγῆς ἢ ὑπὲρ χωρίου, [εἴ τις πα]-
 ρὰ φύσκου ἐπρίατο μὴ Ἰπάρχ[ου γενόμε]-
 γον ὄγδοον κατενεγκών, σ[τερέσθω],
 [τὸ δὲ ἡμισυ ὁ μη]νύσας λαμ[β]α[νέτω].
 [------ ἐξαγω]γῆν ἀναπογ[ράπτων]
 35 ----- εἰρε, εἰ μ -----
 ----- των ἀπ[ο]τερ ---
 ----- ος αὐτὸς ἢ ὄν[τιν']
 [ἂν -----]έτω μὲν ἐξ ἀπ[ο]-
 [------τ]ῆς δὲ τειμῆς τὸ [ἦ]-
 40 μισυ κατεχέτω, εἰ μήπω δέδωκεν, ἢ λαμ-
 βανέτω · τὸ δὲ ἡμισυ ἔστω δημόσιον.
 γραφέσθω δὲ καὶ ὁ ἔμπορος ὅτι ἐξάγει ·
 καὶ πόσον παρ' ἐκάστου · ἐὰν δὲ μὴ ἀπο-
 γραψάμενος φωραθῆ ἑκπλέων, στερé-
 45 σθω · ἐὰν δὲ ἐκπλεύσας φθάσῃ καὶ μηνυ-
 θῆ, γραφέσθω καὶ τῆ πατρίδι αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ
 δήμου κάμοι. τὰς δὲ περὶ τούτων δίκας
 μέχρι μὲν πεντήκοντα ἀμφορέων ἢ βου-
 λῆ μόνη κρεινέτω, τὰ δὲ ὑπὲρ τοῦτο μετὰ
 50 τοῦ δήμου. ἐὰν δὲ τῶν ἐκ τοῦ πλοίου τις
 μηνύσῃ, ἐπάναγκες ὁ στρατηγὸς τῆ ἐξῆς
 ἡμέρα βουλὴν ἀθροισάτω, εἰ δ' ὑπὲρ τοῦς
 πεντήκοντα ἀμφορεῖς εἴη τὸ μεμηνυ-
 μένον, ἐκκλησίαν · καὶ διδόσθω τῷ ἐλέγ-
 55 ζαντι τὸ ἡμισυ. ἐὰν δὲ ἐκκαλέσηται τις ἢ
 ἐμὲ ἢ τὸν ἀνθύπατον, χειροτονεῖτω συν-
 δίκους ὁ δῆμος. ἵνα δὲ ἀπαραίτητα ἢ τὰ
 κατὰ τῶν κακουργούντων ἐπι[τ]εῖμι[α], τει-
 60 μῆς ἰς τὸ δημόσιον καταφερέσθω τὸ ἔλαι-
 ον ἥτις ἂν ἐν τῇ χώρᾳ ἦ. εἰ δέ ποτε εὐφορί-
 ας ἐλαίου γενομένης πλέον εἴη τὸ ἐκ τῶν
 τρίτων ἢ ὀγδῶν καταφερόμενον τῆς εἰς

ὅλον τ[ὸ]ν ἐνιαυτὸν δημοσίας χρείας, ἐξέ-
 στω τοῖς μηδέπω δοῦσιν τὸ ἔλαιον ἢ πᾶν
 65 ἢ μέρος δευτέραν ἀπογραφὴν ποιησαμέ-
 νοις καὶ δημόσιον τότε ὀφειλόμενον
 πόσον ἐστὶν [ὄσ]ον οἱ ἔλαιῶναι ἢ ο[ἰ] ἀργυ-
 ροταμία[ι] οὐ βούλονται παρ' αὐτῶν λαβεῖν,
 ὃ μὲν ὀφ[ε]ίλουσιν ---- ν --- αγ ---- ηση ---
 70 φυλασσ ----- ασ ----- δια -----
 τετα ----- ἀπογραφ[-----γ]ινω-
 σκομενα ----- ημω ἰς τειμηῖς ----- σε
 σθω ----- δη ----- ἀπογραφα --- αφε ---

Paragrafy ustawodawstwa Hadriana

Producenci oliwy powinni dostarczyć trzecią część [zbiorów] oliwy lub ósmą, jeśli są właścicielami majątku Hipparcha sprzedanego przez skarb państwa; tylko tych posiadłości dotyczy ten przywilej. Powinni oni dostarczyć oliwę sukcesywnie na początku zbiorów, proporcjonalnie do tego, co zostało zebrane, dając urzędnikom zajmującymi się aprowizacją oliwy, którzy troszczą się o publiczne zapotrzebowanie.

Powinni przed urzędnikami zajmującymi się aprowizacją oliwy i heroldem złożyć na piśmie oświadczenie o wielkości zbioru wręczając dwie kopie, z których jedną zatrzymają po podpisaniu. Oświadczenie niech zostanie złożone pod przysięgą, jak wielką całość zebrał z wyszczególnieniem całości zbioru, ile przez tego niewolnika, ile przez tego wyzwolenca, jeśli właściciel ziemi, hodowca lub zbierający będą sprzedawać plon. Wywożący za granice niech złożą oświadczenie przed tymi samymi [urzędnikami], jak dużo sprzedaje, komu, gdzie statek zarzuci kotwicę statek. Temu, kto wystawił [towar] na sprzedaż za granicę, nie złożąwszy oświadczenia, i nawet jeśli odda miastu to, co należne, towar wystawiony na sprzedaż powinien być skonfiskowany.

Temu, kto złożył fałszywe oświadczenie dotyczące zbiorów [przeznaczonych] zarówno na rynek obcy, jak i krajowy, lub też kupił od skarbu ziemię nienależącą do Hipparcha (oddając jedynie ósmą część), towar będzie skonfiskowany, a donosiciel otrzyma połowę. (*brakujący tekst*) ... zatrzyma połowę zbiorów, jeśli jeszcze jej nie dostarczył, lub zachowa połowę ceny. Druga połowa trafi do publicznego skarbcza. Kupiec będzie musiał zadeklarować, co eksportuje i ile (zostało mu dostarczone) od każdego (z jego dostawców). Jeśli nie złożywszy oświadczenia zostanie przyłapany na żegludze, towar ulegnie konfiskacie. I jeśli wypły-

nie, zanim zostanie zgłoszony, proces odbędzie się w jego kraju w imieniu ludu i moim. Takie procesy, dotyczące wywozu nie więcej niż pięćdziesięciu amfor, będą prowadzone tylko przez radę pięciuset, w przypadku większej ilości wspólnie z ludem. Jeśli ktoś z załogi statku złoży donos, strateg powinien zwołać radę następnego dnia, a zgromadzenie ludowe, jeśli doniesienie dotyczyć będzie przekroczenia limitu pięćdziesięciu amfor. Połowa powinna przypaść skarżącemu. Jeśli ktoś odwoła się do mnie lub do prokonsula, lud powinien wybrać pomocników sądowych. Aby odpowiednie kary były nieuniknione dla przestępców, oliwa w magazynach państwowych będzie dostarczana po cenie z kraju produkcji. Jeśli na przykład po obfitych zbiorach oliwek dostawa trzeciej lub ósmej części przekroczy całkowite zapotrzebowanie roczne, tym, którzy nie oddali dotychczas części zbiorów, przysługiwać będzie prawo do złożenia drugiego oświadczenia, z propozycją wobec urzędników oliwnych albo skarbników, aby mając na uwadze publiczne zapotrzebowanie, nie pobierali części należności...

Zasadniczą intencją, jaka przyświecała cesarzowi²⁰ była kwestia uregulowania sprzedaży oliwy i jej dostawy do Aten, z jednoczesnym ukróceniem spekulacji w przedmiocie handlu tym towarem²¹. Trzeba podkreślić, że nie był to jednostkowy przypadek interwencji Hadriana w sferę handlu. Podobny wydzźwięk można znaleźć w *Epistula Hadriani de re piscatoria*²², odnoszącej się do sprzedaży ryb w Eleusis. Cechą wspólną, jaka łączy oba akty prawne, jest aspekt geograficzny, gdyż dotyczą miast położonych w Attyce. Wydaje się zatem, że miasta greckie były bliskie Hadrianowi, skoro zdecydował się wydawać regulacje prawne dotyczące organizacji handlu oliwą, czy też rybami. Tym samym potwierdzałoby to filhellenizm, z jakiego słynął cesarz²³.

Wśród naukowców można spotkać hipotezę, sprowadzającą się do przyjęcia, że konstytucja Hadriana była tylko wyciągiem z obowiązującej na całym imperium dokumentem znanym po nazwą *rescriptum sacrum de re olearia*²⁴

²⁰ Warto wskazać, że Hadrian jest postrzegany jako wielki reformator prawa karnego – zob. K. Amielańczyk, op. cit., passim. *Cesarz ten zapisał się także jako reformator sfery publicznej, nie tylko poświęconej kwestiom handlowym* – zob. R. Duncan-Jones, *Structure and Scale in the Roman Economy*, Cambridge 1990, s. 66-67.

²¹ R. Rovira-Guardiola, op. cit., s. 122. Zob. także, A. M. Giomaro, *Un'introduzione sui mercati di Roma*, „Studi Urbinati” 2018, 69, nr 1-2, s. 65-66.

²² Zob. G. Purpura, *Epistula Hadriani de re piscatoria*, [w:] *Revisione ed integrazione...*, s. 585-598.

²³ Por. K. Amielańczyk, op. cit., s. 254; K. Harter-Uibopuu, *Hadrian and the Athenian Oil Production, Feeding the Ancient Greek City*, [w:] *Groningen-Royal Holloway Studies on the Greek City after the Classical Age*, red. R. Alston, O. van Nijf, t. 1, Leuven 2008, s. 127. Zob. także M. Rizzi, *Legislazione di mercato ad Atene attraverso la documentazione epigrafica. Dalla fine dell'etellenistica all'epoca imperiale*, Canterano 2016, passim.

²⁴ G. Purpura, *Edictum Hadriani...*, s. 600 przyp. 7. Por. J.M. Blázquez Martínez, *La epigrafía de Castulo, Consideraciones históricas*, „Dacia” 1978, nr 22, s. 249.

związanym z Cástulo (Hiszpania)²⁵. Punktem stycznym między oboma dokumentami miałyby być przedmiot regulacji, tj. oliwa. Byłby to tym samym kuszący argument ku zbudowaniu hipotezy o istnieniu jakiegoś ogólnego prawa odnoszącego się do organizacji i handlu oliwą²⁶. W świetle prowadzonych badań nie można podzielić tego argumentu²⁷, biorąc pod uwagę nie tylko język, w jakim sporządzono obie regulacje²⁸, ale także formę, w jakiej je ogłoszono. Nie budzi wątpliwości, fakt, że akty prawne odnoszące się do Aten, jak i do Cástulo wydane zostały jako konstytucja cesarska, to sama nomenklatura dokumentu wskazuje na innego adresata. W przypadku Aten mowa jest o edykcie (*Edictum Hadriani de re olearia*), a zatem konstytucji mającej bardziej generalny charakter i kierowanej do szerszego kręgu adresatów, w przeciwieństwie do reskryptu (*rescriptum sacrum de re olearia*), który ze swej natury miał zupełnie odmienny charakter prawny²⁹. Udzielona w nim odpowiedź cesarza na pytanie zadane przez urzędnika lub społeczność Cástulo³⁰, odnosiła się do konkretnej sprawy, będącej przedmiotem rozstrzygnięcia władcy, więc nie mogła być postrzegana jako akt prawny kierowany do szerszego gremium.

Wydaje się, że nie można przypisać Hadrianowi koncepcji stworzenia własnej polityki ekonomicznej³¹, nawet w odniesieniu do Hellady. Przypisywane cesarzowi *edictum Hadriani de re olearia* czy *epistula Hadriani de re piscatoria* traktować wypada raczej jako wyraz troski imperatora o byt materialny mieszkańców niż kreację dalekosiężnej polityki handlowej, czy gospodarczej. Jeżeli już, to trzeba przyjąć, że aktywność Hadriana wpisywała się w ogólną sferę gospodarki, mającą na celu zapewnienie pożywienia mieszkańcom i ukrócenie nadużyć towarzyszących dystrybucji poszczególnych produktów³².

²⁵ Zob. J.M. Blázquez Martínez, *El sistema impositivo en la Hispania romana*, [w:] *Historia de la Hacienda Española (épocas antigua y medieval). Homenaje al Profesor García de Valdeavellano*, Madrid 1982, s. 25, przyp. 27; F. Martín, *Las constituciones imperiales de Hispania*, [w:] *Roma y las provincias: realidad administrativa*, Madrid 1994, s. 182-186; A. Mrabet, *In Africa et in Hispania*, Barcelona 2007, s. 321, przyp. 38; P. Ozcáriz Gil, *Administración de la provincia Hispania citerior durante el Alto Imperio Romano. Organización territorial, cargos administrativos y fiscalidad*, Barcelona 2014, s. 36; M. Pilar González-Conde Puente, *Dedicaciones públicas a Adriano en las ciudades de Hispania*, „HABIS” 2015, nr 46, s. 215-237.

²⁶ R. Rovira-Guardiola, op. cit., s. 122.

²⁷ Krytykę tej koncepcji w przekonujący sposób przedstawił F. Martín, *De re olearia: la ley ateniense de Adriano y el rescripto de Cástulo*, [w:] *Estudios sobre el monte Testaccio (Roma)*, red. J.M. Blázquez Martínez, J. Remesal Rodríguez, t. 2, Barcelona 2001, s. 475-486.

²⁸ R. Rovira-Guardiola, op. cit., s. 122.

²⁹ P. Berni Millet, *Epigrafía anfórica de la Bética: nuevas formas de análisis*, Barcelona 2008, s. 434, przyp. 7.

³⁰ R. Rovira-Guardiola, op. cit., s. 122.

³¹ Ibidem.

³² Por. ibidem, s. 123.

W konstytucji cesarza Hadriana można wyróżnić trzy części³³. Lektura pierwszych wersów *edictum Hadriani de re oleariam* o konieczności przekazywania trzeciej części zbiorów, właściwym urzędnikom z jednoczesnym wskazaniem przywileju dotyczącego właścicieli majątku Hipparcha. Odnosząc się do tej kwestii trzeba wskazać, że chodzi tu o majątek, którego właścicielem był Tiberius Claudius Hipparchus, dziadek Heroda Attyka (*Herodes Atticus*, gr. Ἡρώδης ὁ Ἀττικός) – przyszedł nauczyciela Marka Aureliusza³⁴. Trzeba też wskazać, że konstytucja Hadriana mówiła o przymusowym zbywaniu oliwy, a nie fakultatywnym obowiązku spoczywającym na podmiotach zajmujących się wytwarzaniem i obrotem tym towarem. W tym też kontekście warto wskazać na poniższy fragment z *Digesta Iustiniani*:

D. 50, 4, 18, 25 (Arcadius Charisius libro singulari de muneribus civilis): *Praeterea habent quaedam civitates praerogativam, ut hi, qui in territorio earum possident, certum quid frumenti pro mensura agri per singulos annos praebeant: quod genus collationis munus possessionis est*³⁵.

Fragment przypisywany jest poklasycznemu juryście, dlatego pojawia się pewna obiekcja – czy informacja odnosząca się kwestii obowiązku publicznego, jakim była dostawa zboża, może być powiązana z materią dotyczącą dostaw oliwy? Wydaje się jednak, że Arcadius Charisius przy okazji omawiania *munera publica* potwierdził istnienie w czasach cesarstwa polityki sprowadzającej się do przymusowego dostarczania towarów³⁶. Trudno byłoby przyjąć, że ta polityka była typowa jedynie dla późnego cesarstwa, stąd też prawdopodobnie *edictum Hadriani de re olearia* może być także interpretowane w tej optyce.

Druga, dłuższa część dokumentu, szczegółowo reguluje problematykę przekazywania oliwy, a także wspomina o potencjalnych przestępstwach, jakie mogły zostać popełnione przez producentów oliwy. Na uwagę zasługuje wymienienie chociażby fałszowania deklaracji w kwestii wielkości zbiorów, w przedmiocie

³³ Bardziej szczegółowego podziału dokonał G. Purpura (*Edictum Hadriani...*, s. 601-603), wyróżniając w strukturze dokumentu sześć części.

³⁴ D. Plácido Suárez, *La ley olearia de Adriano: la democracia ateniense y el imperialismo romano*, „Gerión. Revista de Historia Antigua” 1992, nr 10, s. 173; idem, *Emperadores y sofistas. Herodes Atico y Roma* [w:] *Graecia Capta: De la conquista de Grecia a la helenización de Roma*, red. E. Falque, F. Gascó Huelva 2018, s. 194. Por. K. Harter-Uibopuu, op. cit., s. 133; G. Purpura, *Edictum Hadriani...*, s. 601.

³⁵ „Oprócz tego niektóre gminy miejskie mają przywilej mówiący, że ci, którzy posiadają na ich terytorium majątek, mają dostarczać corocznie pewną ilość zboża proporcjonalną do wielkości <posiadanej> ziemi. Ten rodzaj daniny jest obowiązkiem publicznym dotyczącym posiadanego majątku” – tłum. *Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie*, red. T. Palmirski, t. VII.2, księgi 48-50, Kraków 2017, s. 303-305.

³⁶ Por. K. Harter-Uibopuu, op. cit., s. 133. Por. także G. Purpura, *Edictum Hadriani...*, s. 602.

wielkości eksportu oliwy, czy wreszcie nieruchomości, z jakiej pochodził produkt potrzebny do wytworzenia oliwy³⁷. W tym ostatnim przypadku było to niezwykle istotne, gdyż odnosiło się do ilości dostarczanej oliwy, przy uwzględnieniu przywileju dla właścicieli skonfiskowanego majątku Hipparcha.

Ostatnia część dokumentu odnosi się do aspektów procesowych, ponieważ konstytucja Hadriana precyzyjnie wskazywała tryb postępowania w przypadku popełnienia przestępstw związanych z produkcją i dostawą oliwy³⁸. Wydaje się, że można podzielić zdanie K. Harter-Uibopuu³⁹, stwierdzające, że Hadriańska regulacja nie była nadzwyczaj represyjna. Sankcją, jaką przewidywała konstytucja była konfiskata towaru, ale też z drugiej strony nie może być uznana za liberalną, a raczej wystarczająco dolegliwą i tym samym spełniającą swą funkcję prewencyjną. W tym kontekście warto podkreślić, że regulacja problematyki karnej w konstytucji Hadriana nie była czymś wyjątkowym i w swych zasadniczych zrębach była zbliżona do regulacji przestępstwa spekulacji przy dostawie żywności (*crimen annonae*)⁴⁰.

Panowanie cesarza Hadriana cechowała nie tylko szeroko zakrojona działalność prawodawcza, ale także mnogie podróże władcy, podczas których odwiedził on liczne prowincje⁴¹. Teodor Dydyński uważał, że te właśnie zakątki imperium, w których cesarz przebywał osobiście mogły liczyć na jego przychylność oraz na liczne przywileje⁴². Na szczególne względy władcy mogli liczyć starożytni Grecy, wobec których władca miał daleko idące plany polityczno-gospodarcze. Spośród miast greckich na szczególne względy mogły liczyć Ateny, które cesarz odwiedził dwa razy podczas swoich rządów. Tam zbierali się przedstawiciele wszystkich miast z Achai jako zjednoczonej Grecji, czyli Panhellenowie⁴³.

³⁷ K. Harter-Uibopuu, op. cit., s. 135.

³⁸ Szerzej w tej materii zob. K. Harter-Uibopuu, op. cit., s. 136-138. Por. także G. Purpura, *Edictum Hadriani...*, s. 602-603.

³⁹ K. Harter-Uibopuu, op. cit., s. 133.

⁴⁰ Na temat korelacji *crimen annonae* a przestępstwami z *edictum Hadriani de re olearia* zob. A. Fornell Muñoz, *Lex Hadriana de Rudibus Agris y Lex Olearia: dos importantes medidas legislativas de la política agraria del emperador Adriano*, [w:] *Reflexiones sobre jurisdicciones especiales*, red. M. Fernández Rodríguez, L. Martínez Peñas, Valadoid 2016, s. 10 i nast. Szerzej problematykę *crimen annonae* przedstawiła E. Höbenreich (*Annona. Juristische Aspekte der stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat*, Graz 1997, passim), a z polskiej romanistów problematykę tę badał M. Kuryłowicz (*Przestępstwa spekulacji contra annonam w prawie rzymskim*, „Folia Societatis Scientiarum Lublensis” 1993, nr 34, s. 5-14; *Crimen artioris annonae*, „Res Historica” 2010, nr 29 (*Terra, mare et homines II: Studies in memory of Prof. Tadeusz Łoposzko*), s. 73-80). Zob. także G. Purpura, *Edictum Hadriani...*, s. 603.

⁴¹ J. Dürr, *Die Reisen des Kaisers Hadrian*, Wien 1881, s. 62.

⁴² T. Dydyński, op. cit., s. 58.

⁴³ D. Willers, *Hadrians panhellenisches Programm: Archäologische Beiträge zur Neugestaltung Athens durch Hadrian*, Basel 1990, passim.

W Atenach chciał on dokonać reform administracyjnych, gospodarczych i sądowych⁴⁴. Nie może zatem dziwić działalność prawotwórcza cesarz Hadriana skierowana do Ateńczyków i jego reskrypt o szkole epikurejskiej⁴⁵, czy *edictum de re olearia*.

Bibliografia

Wydania źródeł

Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie, red. T. Palmirski, t. VII.2, księgi 48-50, Kraków 2017.

Purpura G., *Le costituzioni imperiali nei papiri e nelle epigrafi. Elenico. Edictum Hadriani de re olearia*, [w:] *Revisione ed integrazione dei Fontes Iuris Romani Anteiustiniani (FIRA). Studi preparatori, I, Leges*, a cura di G. Purpura, Torino 2012.

Literatura

Amielańczyk K., *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006.

Birley A.R., *Hadrian. Cesarz niestrudzony*, przekł. R. Wiśniewski, Warszawa 2002.

Blázquez Martínez J. M., *La epigrafía de Castulo, Consideraciones históricas*, „Dacia” 1978, nr 22.

Casavola F., *Giuristi adrianei*, Roma 2011.

D'Orgeval B., *L'empereur Hadrien. Oeuvre l'égislative et administrative*, Paris 1950.

Dean Meritt B., *Inscriptions from the Athenian Agora*, Princeton 1966.

Dickenson Ch.P., *On the Agora: The Evolution of a Public Space in Hellenistic and Roman Greece (c. 323 BC – 267 AD)*, Leiden and Boston 2016.

Domingo P., *La ley olearia de Adriano: la democracia ateniense y el imperialismo romano*, „Gerión” 1992, nr 10.

Duncan-Jones R., *Structure and Scale in the Roman Economy*, Cambridge 1990.

Dürr J., *Die Reisen des Kaisers Hadrian*, Wien 1881.

Dydyński T., *Cesarz Hadrian. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1899.

Encyclopedia of the History of Classical Archaeology, red. N. Thomson de Grummond, London 1996.

Fornell Muñoz A., *Lex Hadriana de Rudibus Agris y Lex Olearia: dos importantes medidas legislativas de la política agraria del emperador Adriano*, [w:] *Reflexiones sobre jurisdicciones especiales*, red. M. Fernández Rodríguez, L. Martínez Peñas, Valadoid 2016.

⁴⁴ K. Morawski, *Dwaj cesarze rzymscy Tyberyusz i Hadryan*, Krakow 1893, s. 102 i nast.; T. Dydyński, op. cit., s. 58, wraz z dalszą cytowaną literaturą. Por. R. Scholl, Ch. Schubert, *Lex Hadriana de agris rudibus und lex Manciana*, „Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete” 2004, nr 50 (1), s. 79-84.

⁴⁵ P. Niczyporuk, K.T. Tadańczyk, *Reskrypt cesarza Hadriana o szkole epikurejskiej w Atenach*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2014, nr 13.1, s. 223 i nast.

- Giomaso A.M., *Un'introduzione sui mercati di Roma*, „Studi Urbinati” 2018, t. 69, nr 1-2.
- Gualandi G., *Legislazione Imperiale e Giurisprudenza*, Milano 1963.
- Harter-Uibopuu K., *Hadrian and the Athenian Oil Production, Feeding the Ancient Greek City*, [w:] *Groningen-Royal Holloway Studies on the Greek City after the Classical Age*, red. O. Alston, O. van Nijf, t. 1, Leuven 2008.
- Höbenreich E., *Annona. Juristische Aspekte der stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat*, Graz 1997.
- Hoff M.C., *The Early History of the Roman Agora in Athens*, [w:] *The Greek Renaissance in the Roman Empire*, red. S. Walker, A. Cameron, London 1989.
- Hoff M.C., *The Roman Agora at Athens*, Diss. Boston 1988.
- Iozzo M., *Sztuka i historia Grecji*, Łódź 1999.
- Kłodziński K., ‘*Officia maxima et principes officiorum*’, *Problematyka badań nad kancelarią cesarską okresu pryncypatu na przykładzie sekretariatu ‘a memoria’*, Kraków 2012.
- Kłodziński K., *Udział sekretarzy ab epistulis i a libellis w procesie tworzenia reskryptów cesarskich*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” 2011, nr 8.
- Kuryłowicz M., *Crimen artioris annonae*, „*Res Historica*” 2010, nr 29 (*Terra, mare et homines II: Studies in memory of Prof. Tadeusz Łoposzko*).
- Kuryłowicz M., *Przestępstwa spekulacji contra annonam w prawie rzymskim*, „*Folia Societatis Scientiarum Lublinensis*” 1993, nr 34.
- Martin F., *De re olearia: la ley ateniense de Adriano y el rescripto de Cástulo*, [w:] *Estudios sobre el monte Testaccio (Roma)*, red. J. M. Blázquez Martínez, J. Remesal Rodríguez, t. 2, Barcelona 2001.
- Martín F., *Las constituciones imperiales de Hispania*, [w:] *Roma y las provincias: realidad administrativa*, Madrid 1994.
- Morawski K., *Dwaj cesarze rzymscy Tyberyusz i Hadryan*, Kraków 1893.
- Mrabet A., *In Africa et in Hispania*, Barcelona 2007.
- Niczyporuk P., Tadjczyk K. T., *Reskrypt cesarza Hadriana o szkole epikurejskiej w Atenach*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2014, t. 13.1.
- Ozcáriz Gil P., *Administración de la provincia Hispania citerior durante el Alto Imperio Romano. Organización territorial, cargos administrativos y fiscalidas*, Barcelona 2014.
- Parnicki-Pudełko S., *Budownictwo starożytnej Grecji w okresach archaicznego do rzymskiego*, Wrocław 1962.
- Parnicki-Pudełko S., *Agora: geneza i rozwój rynku greckiego*, Wrocław 1957.
- Plácido Suárez D., *La ley olearia de Adriano: la democracia ateniense y el imperialismo romano*, „*Gerión. Revista de Historia Antigua*” 1992, nr 10.
- Purpura G., *I papiri e le fonti giuridiche pregiustiniene*, [w:] *Ravenna capitale: permanenze del mondo giuridico romano in Occidente nei secoli V–VIII: instrumenta, civitates, collegia, studium iuris*, red. G. Bassanelli Sommariva, S. Tarozzi, P. Biavaschi, Santarcangelo di Romagna 2014.

- Rizzi M., *Legislazione di mercato ad Atene attraverso la documentazione epigrafica. Dalla fine dell'ellenistica all'epoca imperiale*, Canterano 2016.
- Rotroff S.I., Oakley J. H., *Debris from a Public Dining Place in the Athenian Agora*, Princeton 1992.
- Rovira-Guardiola R., *Reshaping the Empire: Hadrian's Economic Policy*, [w:] *Hadrian. Arts, Politics and Economy*, red. T. Opper, London 2013.
- Thompson H.A., Wycherley R.E., *The agora of Athens: the history, shape and uses of an ancient city center*, Princeton 1972.
- Willers, *Hadrians panhellenisches Programm: Archäologische Beiträge zur Neugestaltung Athens durch Hadrian*, Basel 1990.
- Wycherley R.E., *Pausanias in the Agora of Athens*, „Greek, Roman, and Byzantine Studies” 1959, nr 2.

STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu jest syntetyczne przedstawienie edyktu cesarza Hadriana, który znajdował się na rynku w starożytnych Atenach. Cesarz Hadrian był znany z zamiłowania do kultury greckiej, stąd jego troska o Ateny, wyrażająca się m.in. *edictum Hadriani de re olearia*.

Konstytucja została wydana w celu uregulowania sprzedaży oliwy i jej dostawy do Aten, przy jednoczesnym ograniczeniu spekulacji w przedmiocie handlu tym towarem. Zawiera przepisy dotyczące kwestii dostaw oliwy, w szczególności wielkości dostaw. W dokumencie wskazano przestępstwa, które mogły zostać popełnione w związku z nadużywaniem handlu oliwą, a także postępowanie przed wymiarem sprawiedliwości.

SUMMARY

The Emperor Hadrian's edict on the oil

The subject of the article is a synthetic presentation of the edict of Emperor Hadrian, on the market in ancient Athens. Emperor Hadrian was known for his passion for Greek culture, hence his concern for Athens, expressed inter alia in the *edictum of Hadriani de re olearia*.

The constitution was issued to regulate the sale of oil and its delivery to Athens, while at the same time curtailing speculation in the subject of trade in this commodity. It contained provisions on the issue of oil supply, in particular the amount of deliveries. The document indicated the offenses that could have been committed in connection with abuse of the oil trade, as well as the procedure before the competent jurisdictional authorities.